

AZ ERKÖLCSI NEVELÉS, MINT MAGYAR NEMZETI PROBLÉMA.*

Eredetileg csak a londoni erkölcsi nevelési kongresszusról óhajtottam a t. Társaság előtt beszámolni, még pedig mivel annak eredményeit a bizottság jelentéséből, melyet a Magyar Pädagogia f. é. februári és márciusi számaiban közölt, nagy vonásokban már méltóztatnak ismerni, főleg gyakorlati szempontból, az ott leszűrődött igazságokat az egyes iskola-nemekre alkalmazva.

De bármily értékes munkát végzett is az a kongresszus, midőn annak kapcsán az erkölcsi nevelés kérdését e társaság előtt fölvettem, nem szorítkozhatom annak kereteire; nem tekinthetem feladatommak, hogy a részleges igazságoknak azt a conglomeratumát ismeressem, melyet ama nemzetközi tanácskozásnak a világ minden részéből összesereglett résztvevői ott összehordtak.

Én az erkölcsi nevelés kérdését is csak magyar nemzeti szempontból tudom felfogni; nem részleteiben érdekel az, hanem egészében, szerves összefüggésében nemzetem fejlődésével és boldogulásával.

Nemzetünk mai életét vizsgálva, megdöbbenő jelenségeit látjuk az erkölcsi bomlásnak, úgy a köz-, mint a magánéletben; a sivár materialisztikus életfelfogásnak; a léhaságnak és cinizmusnak s az ebből eredő züllésnek oly nyilvánulásait, melyek a magyar jellemről idegenek.

Történelmünk folyamán kétségkívül voltak korszakok — a nemzeti gyöngülés korszakai — mikor a nemzeti jellem hanyatlást mutatott; de csak egyes rétegekben. A nemzetet a maga egészében, ezeréves történetén végig, az ideális javak megbecsülése, az eszményekért való lelkesedni tudás s az erkölcsi felfogás épsége jellemezte. Az illető korok általános ethikai felfogásához viszonyítva, mert az erkölcsi állapot megítélésénél abszolút mértéket alkalmazni nem lehet, a magyaré mindig emelkedett volt. Nyilvánult ez minden intézményében. Eleven jogérzete mindenha megóvta attól, hogy a más fajbelieket elnyomja. A társadalmi rétegek nyomása sem volt itt soha olyan elviselhetetlen, mint más országokban. A magyar jobbágy sohasem, még a Dózsa-korban sem volt oly sanyargatásnak kitéve, mint a nagy forradalom előtt a francia; földesurai rabszolga gyanánt soha el nem adták, mint a XVIII. századbéli apró német fejedelmek az övéiket. Nem is sülyedt soha olyan mélyre; önérzetét, nyíltságát, romlatlan erkölcsi felfogását, mely legszebben dalaiban,

* Felolvasás a M. Pädagogiai-Társaság 1909. nov. havi ülésén.

meséiben nyilvánul, az együttérzést nemzetével, melynek a Rákóczi-korban s a 48-ki szabadságharc idejében adta legmegkapóbb tanújelét, megőrizte; józan esze mellett ezek a vonásai tették a magyar parasztot különbbé a világ minden más parasztjánál; még hibáiban, még szilajságában is nemes maradt; még a magyar betyár is különb a más nemzet zsványánál. Nem fajult el nálunk a vallási surlódás sem soha oly vad gyüölöködéssé, mint más országokban. A katolikus Rákóczi a protestáns vallásszabadságért is fogott fegyvert.

A magyar családi életet mindenkor a tisztaság jellemezte — fönn és lenn. A társaséletet pedig a tisztességtudás. A magyar történelem Pompadourokat nem ismer; még az Éduákat, a Beatrikokat, a Brandenburgi Katalinokat is idegenből kellett kölcsön vennünk.

Ez az erkölcsi komolyság jellemezte a magyar irodalmat is egészen a legújabb időig. Miként népköltészetünk, úgy irodalmunk is a legtisztább eszmények kultuszában égett; magyar író tollát erkölcsi piszokkal nem szennyezte be soha. Ez az erkölcsi felsőség adta meg a számbelileg csekély magyarnak a szupremáciát; nem csupán a politikai okosság, hanem sokkal inkább ez tette államalkotó fajjá.

A legújabb időben megdöbbenve észleljük e nemes hagyományok elhomályosulását a nemzeti élet minden mezején. A családi életben a ledérség s az egygyermekrendszer; az irodalomban és színházban a pornográfia; munkásaink közt az amerikázás s a sabotage; kereskedelmünkben az inszoliditás s a hamis bukás; a közéletben a cinikus stréberkedés s az ádáz gyüöllet, nem az elvért, hanem a koncért; a hazaszeretet gyöngülése, az áldozatkészség hiánya; vallásos téren a vakgyüöllet; a társas érintkezésben a durvaság; s a mi talán legszomorítóbb: ifjúságunkban a protekciósés s a léhaság; sőt legújabban a szemérmertlenség terjedése — ezek azok a jelenségek, melyek ma minden fajtát szerető magyart megdöbbenetnek. Ezekkel a jelenségekkel szemben lehetetlen közönyösekknek maradnunk. Mert a nemzetet erkölcsi alapján bomlasztva, annak fennmaradását veszélyeztetik.

Ebben az országban a magyar fajnak kell erkölcsileg legmagasabban állnia, hogy uralkodó faj maradhasson. Mert ma a kultúrnépek versenyében a győzelem azé, még a fegyveres mérkőzés terén is — példa rá Japán — amelyik nagyobb erkölcsi tőkét visz a harcba. Az erkölcsi megújulás tehát a nemzetre életkérdés. A nemzeti nevelésnek ez ma első rangú feladata. Okos, céltudatos nevelői eljárással fel kell újítanunk a mai nemzedékben a nemzetben ezer év alatt kifejlődött nemes erkölcsi vonásokat; de ki kell abban fejlesztenünk azokat a gazdasági és szociális erényeket is, melyeket a modern haladás megkíván és a modern pädagogia lélektani fegy-

vereivel fölfegyverkezve, *föl kell vennünk a harcot a nemzeti hibákkal.* Mert csakis ily feltétel mellett biztosíthatjuk továbbra is fajunk szupremáciáját. A gazdasági és politikai vívmányok mit sem érnek, ha azok megtartását és a nemzet javára való fölhasználását a nemzet erkölcsi ereje nem biztosítja.

Ilyen világításban látom én az erkölcsi nevelés kérdését. Ilyen szempontból akarom azt vizsgálni. A londoni kongresszus roppant anyagából azt szemelni ki, ami magyar nemzeti szempontból fontos és hasznavehető. Egyszersmind — mivel ily kérdésekben az akadémikus vitatkozás meddő s csak az alkalmazható igazságnak van belse — gyakorlati szempontból kívánom megjelölni minden egyes iskolánem teendőjét, az óvótól az egyetemig, minden egyes tárgy keretében, valamint a legcélravezetőbb eljárást is.

Ehhez kérem szíves türelmüket.

I.

Az első, a mit a londoni kongresszus megállapított, *az erkölcsi nevelés szüksége.*

Szinte különös, hogy ezt Herbart után még hangoztatni kell; mintha lehetne olyan nevelés is, amelyik nem erkölcsi. Pedig van. A kulcsot hozzá a XIX. század psychéje adja meg. A természettudományok századában az emberiség úgy megittasult az anyagi világ titkait feltáró, exact tudományok mezején elért roppant sikerektől, hogy az erkölcsi világ jelenségeit kicsibe vette. Tanügyi életünk egyik kitünősége tette — alig tíz év előtt — fülem hallatára e kijelentést: *„Az az egész nevelés csak frázis; akkor nevel a tanár, ha tárgyát jól tudja.”*

Nos, a londoni kongresszusra összesereglett kitünőségek a nevelés feladatát a tanár tárgyi tudásában korántsem látták kimerítve. Egyhangú volt a vélemény, hogy a modern iskola csak tanít, de nem nevel; holott *a társadalom szempontjából sokkalta fontosabb, hogy milyen erkölcsi alapú egyének kerülnek ki az iskolából;* mert a pusztá tudás kétélű fegyver, amely épúgy fordítható a társadalom ellen, mint legértékesebb javai megvédésére. Ezt ép a nagy Lombroso konstataulta s egyik amerikai egyetem képviselője, ki az ottani közélet rettenetes sülyedését is az amerikai nevelés materialisztikus irányának tulajdonítja.

Ha áll az erkölcsi nevelés nagyobb intenzitásának szüksége a többi nemzetekre, mennyivel inkább áll reánk, kikre nézve az erkölcsi erőgyűjtés most, nemzeti jogainkért vívott küzdelmeink közben s az általános választójog küszöbén, életkérdés. Érvényesíteni kell

tehát azt az egész vonalon, az óvótól az egyetemig, úgy a fiú-, mint a leányoktatásban, úgy a közép-, mint a szakiskolákban. A *szabudiskola* is csak ily feltétel mellett válhatik a nemzet igazi becses erőforrásává.

II.

Szakítani kell tehát — és ez is a kongresszuson kidomborodott közvélemény — az eddigi tömegtanítás rendszerével, ami egyzersmind *tömeg-drillt* is jelent; át kell térni az *egyéni nevelésre*, vagyis a növendék egyéniségének megfigyelése mellett családi és társadalmi milieujének számbavételére; ki kell fejleszteni tanító és tanítvány közt azt a meghitt, szeretetteljes viszonyt, mely az állandó erkölcsi hatásnak egyetlen biztos eszköze. S ha ennek a túlzott szakrendszer akadályai, el kell azt háritani; ha a zsúfoltság lehetetlenné teszi, *csökkenteni kell a létszámot*; s ha nálunk ennek az egyetem centralizáltsága áll útjában, *decentralizálni kell az egyetemet*. Pénzügyi szempontból ezt gátolni józan észszel nem lehet: mert az állam legértékesebb s legbiztosabb jövedelmi forrása mégis csak maga az erős erkölcsi alapon álló, fejelemzett, kötelességérző emberanyag.

A tanítás egyetlen fokán sem elegendő, ha a tanító vagy tanár a maga tananyagát bármily jól elvégezvén, tanítványaival tovább nem törődik. Nevelő munkája csak azután kezdődik igazán; annak sikerét csak azzal biztosíthatja, ha a tanítási órákon kívüli meghitt érintkezés útján meg tudja nyerni növendékei vagy hallgatói bizalmát s annak révén későbbi életükre kihatólag is irányt tud adni ítéletüknek és cselekvésüknek. De meg kell ismernie viszonyaikat is; nem csak azért, hogy az esetleges káros behatásokat ellensúlyozhassa, hanem hogy növendékei megítélésében méltányos lehessen s ha az ő tanítása a szülőkével ellentétes volna, az ifjú lélekben a fájdalmat, meg hasonlást tapintatos kézzel el tudja kerülni.

Ily, de csakis ily feltétel mellett válhatik tanítványának igazi nevelőjévé, kinek oktatását az akkor is követi, mikor az élet már régen elszakította tőle, vagy mikor az a bölcs vezető kéz már régen porladozik.

Szakítsanak tanítóink, szakítsanak tanítónőink is, azzal a rideg rendszerrel, amelynél fogva ma közülök sokan, — ők, a «Nagyságák» — meg se látják az utcán szegény, rongyos növendékeiket, köszönését alig fogadják s ha egyszer kezük alól kikerült, meg se akarják ismerni. A képzők tanárai becsülik növendékeikben leendő munkatársaikat. Ereszkedjenek le az egyetemi tanár urak is hallgatóikhoz, hogy azokból szerető, lelkes tanítványaik váljanak; ne felejtsek, hogy ezekből az ifjabból lesznek a holnap vezető férfiai,

akik a közéletbe azt a szellemet fogják magukkal vinni, melyet az egyetemen magukba szívtak. Vegyenek példát azokról a társaikról, kik ezt megteszik s kiknek fáradozását tanítványaik lelkes ragaszkodása jutalmazza.

Azt is megállapította a kongresszus, hogy a tanítás bármely fokán, még az egyetemen is, a példa erejénél fogva, *a legfényesebb tudásnál is fontosabb a tanító nemes, tisztult erkölcsi egyénisége.* Eltaníthat az bármily erkölcsi igazságot, ha a maga életével rácáfol. Tanítványai nem szavát, hanem tetteit fogják követni.

III.

De *milyen legyen az az erkölcsi felfogás?* Nálunk a kérdést föl kell vetni; mert még egyetemünkön is két irányzat áll egymással szemben: egyik, amelyik az erkölcsi ideált az *altruizmusban*, másik, mely azt a természetes *önzés* kifejesztésében keresi. Nos, a londoni kongresszuson, mely összetételében a legheterogénebb, s az egymástól legtávolabb álló szélsőségeket egyesítő gyülekezet volt, erre nézve nem volt nézeteltérés: kivétel nélkül, valamennyi felszólaló az *altruisztikus ideál* mellett foglalt állást. Az egotikus eszménynek szószólója nem is akadt.

IV.

Másik nagy elv, mely ott kidomborodott, s mely ellentmondásra szintén nem talált: hogy *az ifjúságot a reá váró szociális feladatokra kell nevelni*; minél magasabb fokú az iskola, annál inkább. E célból *demokratizálni* kell az iskolákat: az *óvó* kifejesztheti az együttérzést, s a közös cselekvéssel — ha mindjárt embroyójában is — a közszellemet; a közös fegyelem által pedig a törvénytisztelet csiráját oltja a zsenge gyermeki lélekbe. Mindezt fokozott mértékben teheti az *elemi iskola*, mely a közös alapmíveltséggel az alapvető közös érzelmeket s a különböző társadalmi rétegből került gyermekek közt a szívélyes pajtási játszótársi viszonyt hozza létre. Az *ismétlő*, és *szakiskolákra* nagyobb feladat vár: azokban már a szociális kötelességérzetet kell kifejleszteni, valamint az illető élethivatás lelkiismeretes betöltéséhez szükséges külön erényeket, pl. miként egyik magyar értekező, dr. Czettler, igen helyesen megjegyezte: az *iparosiskolákban* — az amerikázással és sarbotagezsál szemben — a munka elvégzésében való becsületességet; *kereskedelmi iskolában* a lelkiismeretes pontosságot, s í. t., holott ma még megesik az is, hogy kereskedelmi iskolában érettségi tételül *hamis mérleg készítését* tűzi ki a szaktanár; noha a par excellence kereskedő angol nemzet köz-

tudatában axioma gyanánt él az az igazság, hogy a kereskedői boldogulás feltétele az üzleti tisztesség és megbízhatóság.

Legnagyobb feladat e téren kétségkívül a középiskolára s az egyetemre vár, ahol a nemzet majdani vezetői nevelődnek; hol tehát a felelősségérzet kifejlesztésére s az erkölcsi és szociális nevelésre még nagyobb súlyt kell helyezni, mint bármely más iskolában s hol fokozott mértékben kell törekedni a vagyonos rétegekben pusztító vétkes hajlamok és hibák leküzdésére is. Ezeknek alkalmat kell adni egyrészt a szociális munka minden mezejének megismerésére *szociális gyűjtemények* (az élelmezés, lakásviszonyok, aggkori biztosítás, stb.) szervezése; másrészt (az egyetemi ifjúságnál) a *gyakorlati szociális munkára* szoktatás s a *settlement* munkában s a *szabadoktatásban* való cselekvő részvétel által. Jól esik megállapítanom, hogy egyetemi ifjúságunk — a *Széchenyi Szövetség* — már ez útra lépett s mint tudom, nemcsak szabadoktatási tanfolyamokat szervez a nép közt, hanem földbérli szövetkezetet is alakít, amivel nálunk úttörő munkát végez. Szociáldemokrata egyetemi ifjaink is évek óta járnak tanítani a munkásokat; a Szent Vincze-Egyetel kötelékébe tartozók pedig a szegények otthoni látogatásával becses *settlement*-munkát végeznek. A *Sorompó* legújabbban az *önképzőkörök*be akarja bevinni a közgazdasági és népjóléti ismereteket.

Tehát a szociális érzék ifjúságunk jobb részében megvan; azt csak fejleszteni kell, *iskolai szövetkezetek* alakításával s a szociális szempontnak a tanítás egész vonalán való kidomborításával. Az *önképzőkörök*re e téren szép teendő vár: felébreszteni a tanuló ifjúság érdeklődését szülőföldje népe s e népnek életviszonyai iránt.

De ennek a munkának az erkölcsi felfogás tisztulása is eredménye lesz; saját társai iránt is méltányosabb s jóakaróbb lesz az az ifjú, aki azoknak életviszonyai, társadalmi milieuje iránt érdeklődik és bizonyára készebb is lesz segíteni az ő szükölködő vagy züllött környezetben élő társán. Hogy ez *kötelessége* is — annak a tudatára kell ébreszteni.

V.

A kongresszuson roppant felizgatta a kedélyeket az a kérdés: *mily alakban történjék az erkölcsi oktatás — mint külön tárgy-e, közvetlenül, vagy közvetve, a többi tárgyakhoz kapcsolva?* Még jobban felkorbácsolta a szenvedélyeket az a másik kérdés: *kapcsolatban maradjon-e az erkölcsstan a vallással, vagy laicizálva, attól elszakíttassék-e?* — A vitázók e két kérdésre nézve megegyezni nem tudtak; az ellentétes meggyőződések a vita tüzeben keményebbre kovósolódtak. Egy azonban bizonyos lett s ez az: hogy a laikus erkölcsi

oktatás hívei is (még a japánok is), azt, amit ők az emberiség közös erkölcsi alapigazságai gyanánt fogadtak el és tanítanak, voltaképp *a keresztény erkölcsi igazságok összességéből merítették* úgy, amint az az erkölcsi evolúció során a keresztény kultúra két évezrede alatt kialakult; mert e laikus erkölcsi oktatás legnemesebb szószólói épúgy az egyetemes emberszeretetet hirdetik, mint az evangélium. Ők csak a céget változtatták meg: nem *Istenbe*, hanem az *emberiségbe* vetett hit — a melyet vallanak; de még maga Buisson is, aki minden elhatározás forrását az észben keresi, beismerte, hogy maga az ész, mint gyökérből, a hitből táplálkozik.

A mi szempontunkból ez az egész vita meddő. Nálunk a rendszeres erkölcsi oktatás a vallási oktatáshoz kapcsolódik. Meg is maradhat annak keretében. De kívánatos, hogy *hitoktatóink* — még pedig valamennyi felekezetéi — *kellő módszeres jártasságot szerezzenek az erkölcsi igazságok tanításában*; ott a felséges példa: az evangéliumi példázatok. Mert ma, sajnos, még igen sokan közülök nem tudják kellő módját az erkölcsi oktatás módszeres kezelésének; nem egy iskolánál holt magolássá zsugorodik az, aminek éltető forrassá kellene válnia az ifju lelkekben. S még egyre kell ügyelnünk — és ez már fontos nemzeti érdek — hogy felekezeti hitoktatóink *felül tudjanak emelkedni a felekezeties szűkkeblűségen és az igazi evangéliumi szeretetet hirdessék, példájukkal is, növendékeiknek, minden embertársuk iránt.*

Ott, ahol ez a személyi arravalóság híján nem lehetséges, én is szívesebben látnám az erkölcsi oktatást egy melegszívű, emberszerető tanító, vagy még inkább tanítónő kezében; az ilyen még a vallási szempontot is jobban tudná érvényesíteni, mint elvakult, szűkkeblű társa.

De vannak oly gazdasági, szociális és hazafias erények is, melyek nem tartoznak szorosan a vallás körébe. Takarékosagra, üzleti s a munkában való becsületességre, megbízhatóságra, pontosságra, józan életre és mértékletességre, mások iránt türelemre és jóindulatra, szívességre és szolgálatkésziségre, valamint mindenek fölött a haza szeretetére oktatnia kell, főleg saját példájával, minden jóra való tanítónak. Amint hogy oktat is.

Ami pedig azt illeti: önálló tárgy legyen-e az erkölcsstan? — nekem úgy látszik, többet ér, ha az, miként az éltető levegő, *mindent áthat s minden tárgy tanítása közben érvényesül, valahol csak alkalom kínálkozik rá.*

Ha megengedik, röviden jelezni fogom a magam felfogása szerint, *mely tárgy miként használható fel az erkölcsi nevelés érdekében?*

VI.

1. A dolog természeténél fogva elsősorban a *vallás* használható fel. De nem a dogmatizáló, a felekezeti ellentétet kiélesítő hitoktatás; hanem a tízparancsolat s még inkább a felebaráti szeretet parancsolata; az ó-testamentomi történetek; de még inkább az evangéliumi példázatok s Krisztus egész élete és tanítása. Szintügy a korai egyház története, főleg a vértanuk, szentek élete, kivált az assisi Szt. Ferencé s a mi Árpád-házi szentjeinké; a vértanuknál hangsúlyozva a hit és meggyőződés törhetetlenségét s a lelkierőt. Ám itt vigyázni kell a csodák kezelésében, nehogy a természettudományi gondolkodásban iskolázott mai lélek azokat hitetlenül fogadván, a csodával együtt a legendákban rejlő erkölcsi tartalmat is elvesse. Helyes rámutatni a szerzetesrendek kulturmunkájára s emberbaráti és szociális tevékenységére is (pl. a Monte di Pietà, továbbá az árvaházak, kórházak, stb. alapítására). A protestánsoknál a puritán vonásokat, az igazsághoz s a meggyőződéshez való ragaszkodásból eredő lelkierőt a nagy reformátorokban s a mi gályarabságra ítélt lelkészeinkben s a reformációnak az igazság kutatására való ösztönzését kell kiemelni. A zsidóknál a hithez s vallási törvényhez való rendületlen ragaszkodást, a családi erőnyeket, mértékletességet s az összetartást, mely a zsidóságot az üldözések hosszú századain fenntartotta. De valamennyinél figyelmeztetni kell arra is, hogy *az ősi erények elhagyogatása az egyházat, de magát az egyént is gyengíti.*

Azt talán mondanom sem kell, hogy e szempontokból mindegyik iskolanemben azt kell kiemelni, ami az illető tanulók fejlettségének megfelel. Tehát *elemi* iskolában elég a bibliai történet, Jézus élete s a példázatok. A *polgáriban* s *középiszkolában* már az evangéliumi igazságokat is lehet magyarázni. Az egyháztörténelem erkölcsi tanulságainak fejtegetése azonban csak érettebb ifjaknál és leányoknál van helyén, akik a történelmet már ismervén, képesek egyházuk történetének tanulságait az egyetemes és hazai történelem fejleményeivel összekapcsolni s nemcsak azt érteni meg a felekezetek küzdelmeiből, ami *elválasztó motívum, hanem azt is, ami általános emberi érték lévén, az ellentétek kiegyenlítésére vezethet.* Szóval amikor már tárgyilagos ítéletre képesek.

Ha valahol, *nálunk*; és *ma* van erre szükség; mikor nem a felekezeteket egymás ellen, hanem a *hitet a hitetlenség ellen* kell megvédeni; s mikor a *jobbaknak összetartása a nemzet erkölcsi értékeinek megvédésére* elsőrangú nemzeti érdek. *Ma a nemzet elleni bűn azt keresnünk, ami elválaszt; s hazánk iránti köteleesség azt keresnünk, ami egyesít,* bármely valláshoz vagy felekezethez tartozunk

is. Mert a nemzetnek a vallásos hitben rejlő erkölcsi értékre szüksége van.

2. Az erkölcsi nevelés szempontjából igen fontos a történelmi s alkotmánytani oktatás is; de csak úgy, ha az az események s évszámok és nevek kronologikus elsorolásának száraz rendszerével teljesen szakítva, mintegy fejlődésében megelevenítve, oknyomozólag és erkölcsi evolúciójában tünteti fel az emberiséget, illetve az azt alkotó nemzeteket. Egyes kiváló alakok megrajzolása azonban az erkölcsi nevelés szempontjából szintén fontos; mert azok mintegy szemléltető megtestesítőivé válnak egy-egy elvont erkölcsi igazságnak, vagy nemzeti vonásnak s a képzeletet megragadván, a példa erejénél fogva sokszor döntő hatással vannak a fogékony ifjú jellemének fejlődésére; de a későbbi fokon fontosabb maguknak a nemzeteknek kialakulását, emelkedését meg súlyedését megértetni, utalva mindig azokra az erkölcsi tényezőkre, melyek azt előidézték. De utalva arra is, hogy még a nemzeti lélek művészi és költői alkotó ereje is akkor hozta létre a legnemesebb műveket, mikor még a nemzet hite erejét s erkölcsét tisztaságát megőrizte; az erkölcsi hanyatlás pedig mindig maga után vonta a művészet és irodalom hanyatlását is.

Érdekes s a nemzeti eszme térfoglalására jellemző, hogy a londoni kongresszuson, még a szociáldemokrata résztvevők között sem akadt senki, aki az erkölcsi nevelésben a hazaszeretet kifejlesztésének szükségét kétségbe vonta volna. A «ni Dieu» elvnek akadt ott szószólója, még pedig német; a «ni Patrie»-nak azonban nem akadt.

3. Az anyanyelvi oktatás a nemzeti érzés fejlesztésén kívül általában tehet az erkölcsi nevelésnek becses szolgálatot, hogy a helyes, szabatos beszéd s a dagálytól ment, egyszerű, közvetlen írás által őszinteségre s a való tények és igaz érzések hű, becsületos visszaadására szoktat. Ellenben a beszédbeli s írásbeli dagály a hazug érzelmeket neveli nagyra.

A költészettan a nemes költői művek olvasása és fejtegetése révén roppant kibővíti a rokonszev körét; az ifjút kiemeli a maga szűk társasköréből s megérteti vele nemzete eszményeit és más társadalmi rétegek érzelmvilágát is; ami csak akkor veszedelmes, ha a magáét nem becsüli eléggé. De a jellemek bonczolása nagyban hozzájárul erkölcsi felfogása finomításához s ítéllete biztossá, határozottá alakításához is. Végül egy-egy sokszor olvasott, nagyon megszeretett költői mű egész világfelfogására döntő hatással lehet.

Ez a hatása megvan olykor a gyermekkori olvasmányoknak, sőt a mesének is — de csak úgy, ha a gyerek nem felületesen csapong könyvről-könyvre, ujságról-ujságra; hanem ha kedves, sokszor hallott meséjét, kedves Robinzonját, Boldogházáját megszereti s az a lelké-

ben lakik. Nem hangsúlyozhatom eléggé a mi *népmeséink* nevelő értékét, a bennük kifejeződő naiv, de nemes és tiszta világnézetnél fogva. Ugyszintén *népdalainkét* — a régiekét — a bennük kifejezett igaz, tiszta érzelmeknél fogva. De a *világirodalom* mese és dalkincséből is sokat föl lehet használni, valamint Homéroszból is. Ily eljárás mellett küzdhetünk — praeventive — leghathatósabbban az érzékiség s a pornográfia ellen is, megszerettetőn, ami tiszta, ami igazán szép.

Az *irodalomtörténetnek* is csak úgy van becse, ha a költői műveket az illető nemzet és kor lelki világa megnyilatkozása gyanánt fogadjuk fel. Az emberiség lelkének fejlődését lehet itt megértetni; szociális szempontból főleg a demokratikus felfogás lassú térfoglalását az irodalomban s népköltészet, kivált a népballadák méltánylását. Ludas Matyi, a Magyar Nemes, a Családi kör s más ehhez hasonlók, továbbá a Falu Rossza s Jókai nem egy regénye értékes segédeszköze lehet a szociális érzék fejlesztésének.

4. A *rajz*, illetve *művészeti, kézimunkai és zenei* oktatás ugyanily szempontból használható fel. Mindegyik az ízlést s ezzel az érzelmeket nemesíti s a szép felismerésére vezet a primitív alkotásokban is. De itt is rá kell vezetni a tanulókat a *népies* diszítványokra, a *népipari* alkotások s a *népdal* megbecsülésére. Ebből fog kifejlődni az *érzelmi közösség a néppel*, mely az ifjút egész életében kíséri fogja. Az igazi nagy művészi alkotások szemléltetése és elemzése, kellő megválasztás mellett, nemcsak az érzelmeket nemesíti, hanem a szociális érzék fejlesztésére is alkalmas; pl. Meunier munkás-szobrai.

A *kézimunka* azonban más szempontból is becses eszköze az erkölcsi nevelésnek: t. i. *megszeretteti a kecsületesen végzett munkát*; rendhez, pontossághoz, kitartáshoz, a megkezdett dolog elvégzéséhez szoktat; s ha az a gyöngéd gondolat is fűződik hozzá, hogy másnak szerzünk vele örömet, vagy didergő szegényen segítünk vele: a legnemesebb *altruizmus* fejlesztőjévé válik. De megtanít a *más munkájának* megbecsülésére is, s mint ilyen, a szociális érzék becses fejlesztője. A hazai anyag és munka pártolására is lehet és kell is szoktatni általa.

5. A nép iránti érdeklődés felköltésére, tehát a szociális érzék fejlesztésére, igen alkalmas a *földrajz* is, s a *statisztika*, főleg annak néprajzi s a foglalkozásokat taglaló része; a pásztor-, földműves-, hajós-, bányász-, iparos- és gyári élet eleven rajzával meg lehet nyitni már a gyermek szemét is a népelet meglátására. Ehhez tartozó szemléltető képekkel volna kezdhető mindenféle iskolában a szociális gyűjtemény szervezése.

6. Még jobban kifejleszthetők úgy a szociális érzék, mint a gaz-

dasági erények, a *gazdaságtan* útján; de csak úgy, ha azt is történeti alapon tárgyalják, a család s a társadalom gazdasági és szociális kialakulását fejlődésében fogatva fel, rámutatván egyszersmind az egyes nemzetek sajátosságaira s jellemző vonásaira is. Ezt a tárgyat máshol bővebben tárgyaltam;* legyen szabad itt tehát csak rámutatnom.

7. Az *egészségtan* is nagyban fölhasználható az erkölcsi, de főleg a szociális nevelés szempontjából. Már maga a testi-lelki fejlettség összefüggése a lakás- és táplálkozási viszonyokkal, az alkoholizmussal, a foglalkozással, bőséges alkalmat ad egyrészt a részvét, másrészt a kötelességérzet felébresztésére a sors által mostoháiban ellátottakkal szemben. De ott van a ragályok ellen való védekezés és a nyomor s munkabetegségek tárgyalása is, miközben a szociális szempont szinte magától tolu előtérbe.

8. De maguk a *természettudományok* is becses segítőeszközei úgy az erkölcsi, mint a szociális nevelésnek. Elsősorban a természettudományi gondolkozás kialakítása által, mely egyrészt abban nyilvánul, hogy mindenben a törvényszerűséget, az ok és okozat közötti viszonyt keressük; másrészt abban, hogy az összes élőlényeket az élet végtelen láncolata gyanánt fogjuk fel, melyben mindennek megvan a maga életfeladata: a kicsinek épúgy, mint a nagynak s melyben a tökéletlenebb lény csak egy fejlődési mozzanat a tökéletesedés útján, mely nélkül a legfelsőbbrendű sem jöhetett volna létre: tehát mindennek — még a legparányibbnak is — a megbecsülésére vezet. De egyebet is megértet: az alkotó bölcsességét; a természeti törvények sérthetetlenlenségét; s a létért való küzdelem s az átöröklés és fizikai determináltság kegyetlen elve mellett a szellemi fejlődést s az ösztönök nemesbülését és az ivadékról való gyöngéd gondoskodást s áldozatkésztséget. Aki az állatok anyai gondoskodását ismeri, az a maga magzatával szemben sem fog természetelleni bűnre vetemedni. Megszégyenülne az állattal szemben.

Az állatot s növényt megszerettetve, egyszersmind alkalmat ad leküzdeni is népünk egyik legdrágább, barbár hibáját: a növénypusztítást s az állattal való kegyetlenkedést. Élő állatok megkedveltetése által egy londoni slumschoolbeli tanítónőnek sikerült durva növénydekeit megszelidítenie.

De a *természettan* és *vegytan* is sok alkalmat ad a szociális érzék fejlesztésére, az alkalmazott erőműtan, a gépek, a villamos erő felhasználása, a bányászat, robbantószerkek, stb. tárgyalása közben. Mert arra mutat rá, miként tökéletesítették az emberi nemzedékek évezredek át eljárásaikat; miként adja át egyik nemzedék tudása

* A «Magy. Tanítóképző» 1909. ápr., máj. és decz.-i számaiban.

tömegét a másíknak; ebből pedig magától alakul ki *az emberiség szolidaritásának* nagy gondolata s a vele járó kötelességé, hogy tehát *ki-ki igyekezzék saját erejéhez képest a közös örökséget gyarapítani.*

9. Felhasználható az erkölcsi nevelés céljaira a *menyviségtan* és *mértan* is. Még pedig nem csupán azért, mivel — miként a kongresszus titkára, Spiller mondotta — takarékosagra ösztönöz, hanem sokkal inkább azért, *mivel az igazság becsületes keresésére szoktat s nyilvánvalóvá teszi, hogy a család elsősorban önmagát csalja meg.* És mivel megadja a gondolkozásnak a szilárd alapot: $2 \times 2 = 4$, ha égföld összeszakad is; tehát *a tények s az igazság tiszteletére tanít és rendíthetetlen ragaszkodásra ahhoz, amit igaznak felismert.* E tárgy keretében — főleg a polgári számtan s a földmérés kapcsán — igen sok társadalmi tényt és viszonylatot lehet megértetni, főleg az uzsorát, a váltót; a tisztességes és tisztességtelen nyereséget; a szövetekezés, a parcellázás hasznát s a birtokelmorzsolódást stb.

10. A *torna* és *játék* s a *turisztika* azért becses, mert az egészséges életörömet fejleszti s ezzel a sensualitás s a perverz hajlamok kifejlődésének is legjobb ellenszere, mert a bátorságot fejleszti a leányban is s önfegyelmzésre és a gyöngékkal szemben kiméletre s a játék törvényének betartása által törvénytiszteletre szoktat. Az *önbizalom* fejlesztése által pedig megelőzi azt, hogy az ifjú másban keresse támaszát; tehát végeredményben még a protekcióhajhászás és az erkölcsi gyöngeségből eredő egyéb jellembeli hibák ellen is célszerű eszköz. Mivel többnyire a szabadban megy végbe, testet-lelket edző s ha el nem fajul, a nemesebb jellemvonásokat fejleszti. De arra vigyázni kell, nehogy durvaságra, az erővel való visszaélésre vezessen; a nagyobb erővel mindig ki kell fejleszteni a lovagias érzületet, vagyis a gyöngébbekkel szemben tartozó kiméletet.

11. Utolsónak hagytam a *pædagogiót*, az erkölcsi nevelésnek ezt a legbecsesebb eszközét; legbecsesebb azért, mert tudatossá teszi a lélekben végbemenő folyamatokat indítékaikkal együtt s ezzel az egyént képessé teszi a maga és mások erkölcsi átalakítására; a *neveléstörténet* pedig megtanít gondolkozni magán az emberiség erkölcsi fejlődésén.

Ez átvezet a *miként* kérdésére.

VII.

Mínthogy az erkölcs cselekvésben nyilvánul, az arra ösztönző akaratnak pedig legfőbb rúgója az érzelem — az, amit szeretek, amire vágyom, vagy az, amit nem szeretek, amit utálok — még pedig a belátásnál sokkal inkább az, mintsem általan hiszik: ha erkölcsi

énjét akarom valakinek irányítani vagy megváltoztatni, érzelmeire kell hatnom; föl kell benne ébresztenem azokat az érzelmeket, melyek pozitív jó erkölcsi cselekvésre bírják, vagy az erkölcsi rosszal szemben negatív ellentállásra erősítik. A belátásnak ebben csekélyebb, alárendelt s csak közvetett része van; de megbízhatatlan rugó is, mert a váratlan támadó indulattal s a szenvedéllyel szemben gyöngének bizonyul. Csak egy példát: a belátás nem mindig eléggé erős indíték ahhoz, hogy az állattal, sőt gyermekkel való kegyetlenkedéstől visszartartson; de aki az állatot s gyermeket *szereti*, az kegyetlenkedni vele nem is tudna.

Minden gonosztett az érzés eldurvulására vezethető vissza. A durvalelkű ember csak addig nem követ el gonoszszágot, míg alkalmá nincs rá. A legelső érdekösszeütközésnél megteszi. S minden jóság: az érzés gyöngédsége. Gyöngédelekű ember maga elpusztul, de mászt gonoszul bántani képtelen. Ami nem gyöngeséget jelent, hanem a lélek nagyfokú ellentálló erejét a bosszúállás kísértésével szemben.

Tehát az erkölcsi nevelés kulcsa: az érzelmekek nemesítése; megszerettetése mindannak, ami szép, jó, tiszta, igazságos, nemes; megúáltatása mindannak, ami rút, gonosz, mocskos, igazságtalan és aljas. Kifinomítása az érzékenységnek, hogy ne túrje az útalni valót még kisebb fokon sem. Érzékennyé finomítása az igazságérzetnek s a lelkiismeretnek, hogy az ne tudja túrni a legparányibb igazságtalanságot, méltánytalanságot, a lekisebb csalást, hazugságot, hátlátlanságot sem. Ez, csakis ez viheti véghez az erkölcsi megtisztulást; nem a belátás — hisz a művelt gazember mind tudatában van tette gazságának; mégis elköveti, mert érzését a gazság nem bántja; nem útalja eléggé a rosszat. Ismétlem: az érzelmekek nemesítése — ez, csakis ez viheti végbe az erkölcsi megtisztulást. Ez az egy hatalmas munkában áll. Ebben nem gátol a determináltság, sem a fizikai, sem az erkölcsi. Ez magyarázza meg a nagy megtéréseket — a Szent Pálok, Szent Ágostonok megszerették Istent s megúálták a bűnt és megváltoztak. A jónak megszeretése, a rossznak megúáltása nélkül nincs erkölcsi jobbulás; akármit is mondanak a belátás hívei. A jónak megszeretése, a rossznak megúáltása pedig képes az embert teljesen megváltoztatni; akármit is mondanak a determinizmus hívei. Az erkölcs nevelőjének tehát egy mindenható eszköz áll rendelkezésre: megszerettetnie a jót, megúáltatnia a rosszat. S mivel ezt a rokonszenv s a példa révén könnyebben megteheti, azért olyan fontos közte és növendéke között a bizalom s szeretet és azért oly fontos példaadása.

A tetteket előre nem gátolhatjuk meg; de ébreszthetjük, módó-

síthatjuk, fejleszthetjük az ifjú lélekben az érzelmeket, melyek azokat előidézik. Ezt meg is kell tennünk. Ez legyen főgondunk. Nem a pusztá belátás fejlesztése. Lombroso mondotta londoni tanulmányában, gonosztevők vallomásai alapján: oktatás által a gonosz hajlamú ember csak körmönfontabb gonosztevővé válik. Maga a műveltség sem elég. A ciankális vezérkari tisztjelölt eléggé képzett, művelt ember volt; volt belátása, s ismerni ismerte is az erkölcsi törvényeket; műveltsége, belátása mégse bírta visszatartani a gonosztett elkövetésétől.

Az érzület nemesítése után másodsorban következik, mint erkölcsi nevelés eszköze: a *példaadás* s a *szoktatás*. A jó példát követni nehezebb, mint a rosszat, mert az többnyire önmegtagadással jár; erre pedig a fiatal lélek csak olyannak kedvéért hajlandó, akit szeret. Tehát a példa foganatosságának feltétele a *szeretet*.

Harmadik sorban következik a *belátás* s a *fegyelmezés*, amelyet az erkölcsi nevelés szempontjából feltétlenül szelidíteni kell az egész vonalon. De ne feledjük itt sem, hogy a gyermek annak a szavát fogadja meg, akiben bízik; de abban bízik, akit szeret. Tehát az oktatás foganatossága is a *szereteten* fordul meg.

Végül negyedik sorban következik az *akarat* edzése, úgy a pozitív cselekvő, mint a negatív ellentálló akaraté. Ennek eszközlője az együttakarás. Ámde a gyermek annak az akaratára hajlik, akit szeret; s így az akarat erősítésének feltétele is a *szeretet*.

Az utasítás tehát röviden ez:

A kinek erkölcsét nevelni akarod, azt szeretned kell s abban szeretetet kell ébresztened.

Erre legmeggyőzőbb példa az emberiség legnagyobb erkölcsi nevelője: Jézus Krisztus. Aki a szeretet erejével vitte végbe a megváltást. Újabb módszert találhatunk; jobbat nem. A tízparancsolatot tudták a farizeusok is; ő azt a szeretettel toldotta meg; s ezzel alakította át a világot.

És ha Te, fiatal nevelő, azon sopánkodol, hogy hálátlan tanítványodat megjavítnod nem sikerült, inkább azt kérdezd magadtól: eléggé szeretted-e? És vizsgálód: miért volt magadnak is erkölcsi nevelőd inkább szerető édes anyád, mint zordon, szigorú édes apád? Miért nem tudsz ma sem olyat megtenni, amiről tudod, hogy neki fájna, holott atyád akaratával sokszor ellenkeztél?

Itt az érzelmeik nemesítésének módját, valamint a fegyelmezési eljárásokat nem részletezem tovább. Erre talán máshol lesz bővebb alkalom.

Még egy kérdés vizsgálata van hátra: melyek azok az erények, melyeket a mai magyarban fejleszteni, melyek azok a hibák, melyeket benne leküzdenünk kell?

VIII.

Le kell küzdenünk ősi könnyelműségét, mely egész osztályait romlásba vitte; lobbanékonyágát, mely a komoly erőfeszítéstől visszatarthatja; úri gőgjét, mely munkaerejét paragon heverteti, s más, iparkodó fajok szolgáljává teszi; idegen-majmolását, mely nemzeti öntudatával erejét gyengíti; fegyelmezetlen szilajságát, mely java erejét pártoskodásban emészti el; s az állandó erőkifejtést igénylő, rendszeres munkától visszatarthatja. És ki kell égetni lelkéből az idegen mételyt, amely azt megmérgezi: a hatalom előtt való gyáva meghunyászkodást, a gerinctelen stréberkedést, a hitvány protekciólesést, a Mammon-imádást; de főleg a testét-lelkét beszennyező ledérséget, érzékiiséget és aljas cinizmust.

Én magyar fajom, szembe kell néznünk életerődöt emészthő hibáiddal! Legújabb történeted tele van jó emberek botlásaival, züllesztésével, mert akaratom gyöngö és ingadozó. Ki kell tisztítanunk begazosodott lelkedet és teleültetnünk azt újra ősi szép erényeiddel: szótartásoddal, nyíltságoddal, nemes önérzetteddel, családi életed tisztaságával, fenkölt eszményeidért való lelkesedéssel s a hazáért való áldozatkészségeddel. Ékesítsd fel magadat újra velük és szebb lesz minden más teremtettnél. Vesd ki szivedből a rút felekezeti és pártgyűlölködést. Égesd ki lelkedből a tisztátlan ledérség mételyét; hagyd te azt a vénhedt, hanyatló nemzeteknek; te még fiatal vagy, tele duzzadó őserővel. De győzd le fiatalságodból eredő hetyke, szilaj, legénykedő hajlamodat, győzd le ifjonti könnyelműségedet. Újítsd fel magadban azokat az erényeket, amelyek 1000 év küzdelmei közt fenntartottak; de ki kell fejlesztened magadban azokat is, melyek jövő boldogulásodat biztosítják. Jó gazdává kell lenned, édes magyarom; jó iparossá, jó kereskedővé. Meg kell tanulnod takarékoskodni s a fillért megbecsülni.

Meg kell tanulnod akarni, szívós kitartással, pontosan, türelmesen, rendszeresen dolgozni. Meg kell tanulnod magadat fékezni, forró véredet lehűteni. Meg kell tanulnod a józan mérsékletet miúdenben. Meg kell tanulnod magadat fegyelmezni, magadat a közösség határozatának alávetni. Térj te vissza nemes hagyományaidhoz; de a haladó kor új szükségleteivel szemben tudj lenni az, ami a múltban mindig voltál: az igazi haladás lelkes harcosa. Újhodj meg erkölcsödben. Akkor fennmaradásod biztosítva van.

*

Végzek.

Ez a feladat áll előttünk. Ezt kell megoldanunk a mai lélektani tudás minden eszközével.

Naiv optimizmus ennek a megoldhatóságában bízni? Annak hinném én is, ha konkrét, megtörtént esetekre nem támaszkodhatnám. Én láttam az élet tűzében megtisztult, megkeményedett jellemeket; én láttam színmagyar családok ivadékának a nemzeti hibából való kigyógyulását. Ezért bízom a gyógyítás lehetőségében.

Fogjunk kezét, nevelőtársaim. Ki-ki a maga körében, legjobb tudásával, fajszeretete sugallta minden leleményével, magyar szíve egész lelkesedésével. Fogjunk hozzá a gyomirtáshoz; fogjunk hozzá az ültetéshez. Meg kellene ezt tennünk akkor is, ha a siker reménye nem is kecsegtetne; mert kötelesség. De törekvésünk nem reménytelen. *A nemzeti jellem lassú átalakítása szívós, tervszerű erkölcsnevelő munkával nem lehetetlenség.*

A múltban már megtörtént egyszer, mikor 900 évvel ezelőtt Árpád lángeszű, szent sarja a rakoncátlan, szilaj, pogány magyart a keresztény kultúra erejével megszelidítette és fegyelmezte.

Megtörtént másodszer is, mikor a legnagyobb magyar a bódult álomba merült nemzetet tespedéséből felrázta és lángoló honszerelmével, példájával gazdasági és társadalmi alkotó munkára serkentette s megindította a nemzeti erkölcsnek azt a felséges evolúcióját, mely a régi Magyarország helyén az új Magyarországot megteremtette.

A példa előttünk. Fogjunk munkához. Teljesítsük kötelességünket. Az eredmény el nem maradhat.

GEŐCZE SAROLTA.